

B. Szabó János – Sudár Balázs

A hatalom csúcsain

Magyarországi származású renegátok az oszmán birodalom politikai elitjében

A magyar történelmi regényírás egyik első nagy alakja, az erdélyi báró Kemény Zsigmond 1862-ben megjelent *Zord idők* című műve a széthulló középkori Magyarország sorsáról írt – s a bukás túlélőinek lehetséges magatartásformái között Barnabás démonikus alakjában felvázolta a törökké lett magyar figuráját is. Az 1850-es években született mű alighanem a magyar társadalom akkori aktuális gondjaira is reagált – bizonyára nem volt nehéz párhuzamokat vonni a Habsburg-önkényuralom akkori magyarországi kiszolgálói és a török hódítók több száz évvel korábbi szálláscsinálói között.

Később a magyar társadalom hajlamos volt „megfeledkezni” ennek is meg annak a korszaknak is a „megtévedt” bárányairól, s a „passzív rezisztencia/aktív ellenállás” elegáns képzetébe burkolózva szép csöndben kihagyta a nemzet történelmi emlékezetből az ellenséggel cimboráló netán még „törökké lett” magyarok zavaró alakját.

Maguk a történelem kutatói is elég kértértelműen viszonyultak a témához. Az izzó Habsburg-ellenes indulattól fűtött piaristó tudós, Takáts Sándor írásaiban a középkori Magyarországot szétzúzó kíméletlen oszmán hódítók a 16–17. századi magyar urak és vitézek valamiféle csintalan, de azért kedves pajtásaivá változtak át, akikkel még a nyílt színi együttműködés sem számított szégyennek a kutató szemében. Ezért is gyűjtött össze Takáts oly sok értékes adatot a kényszerből vagy önként együttműködő renegátokról, pribékekről.

Sok-sok évtizeddel később az alföldi mezővárosok kiváló kutatója, Szakály Ferenc szembesült vele, hogy a „hódoltsági” oszmán jelenlét az addig feltételezettnél mennyivel mélyebb nyomokat hagyott az ország közepének társdalmában. Az életét pályája derekán bevégző nagyszerű tudósak azonban a Sors már nem engedte, hogy a török odalra sodródott magyarokról készült nagyszabású adtgyűjtését könyvvé is formálja.

Az eddigiekben tehát a helyi társadalom, a helyi közigazgatás, a végvárok világa szempontjából jelentőséggel bíró párt- és vallásváltások kerültek – és kerülnek – a leginkább a hazai vizsgálódások fókuszába. Külföldön egyes angolszász kutatók viszont inkább az Oszmán Birodalom toreráns, befogadó jellegét szeretik kiemelni, ami a keresztény világ „szűk keretein” kívül rekedő európaiak számára egyfajta „muszlim alternatívát” kínált – mintha csak az általuk amúgy is „fluid-természetnek” vélt identitások közötti váltás csupán az egyén mindenkor szabad akartának, vagy személyes döntésének tárgya lett volna. Arról azonban eddig szinte szó sem esett, hogy hogyna is hathatott vissza ez a jelenség magára a magyar történelmre és azt sem sikerült igazán érzékeltetni, hogy milyen jelentősége volt a Magyarországról elkerült tehetséges fiatal emberek csoportjának az Oszmán Birodalom eltijén belül. A most bemutatandó életrajzgyűjtéményünk szinte az első komolyabb kísérlet erre.

A tolmácsok

A fiatal történész, Kármán Gábor azonban újabb munkáiban egy igen érdekes problémára irányította rá a figyelmet: az Isztambulban megforduló, különféle rangú erdélyi diplomaták jelentős része nem bírta a török nyelvet, így elvileg közvetítők nélkül nem volt képes a kommunikációra a birodalom fővárosában. Ilyen helyzetben jöttek nagyon jól a magyar származású renegátok: nemcsak hogy könnyen lehetett kommunikálni velük, de az oszmán szokásrendszert is tökéletesen ismerték, kiválóan alkalmasak voltak – vagy legalábbis lehettek – arra, hogy egykori honfitársaik ügyeiben eljárjanak, vagy legalábbis információkkal támogassák őket. A renegátok egyik speciális, a magyar diplomáciával viszont szoros érintkezésben lévő csoportját a tolmácsok képezték. Ők persze sokkal többek voltak egyszerű fordítóknál: valójában az Oszmán Birodalom külpolitikai elitjéhez tartoztak. Közöttük számos magyar tevékenykedett, olyannyira, hogy időnként éppen a magyarok határozták meg ezt a szakmát.

A birodalmi tolmácsokat általában ugyanis három csoportba sorolták: 1. Tartományi tolmácsok, akik a pasák és bégek mellett teljesítettek szolgálatot. (A magyar irodalomban őket magyar vagy török deákoknak nevezik.) 2. Utazó tolmácsok, akik a követségek mellett tevékenykedtek. (A magyar irodalomban többségüket csauszként tartják számon.) 3. Udvari tolmácsok, akik a szultáni szerájban, illetve a dívánban dolgoztak. Ők jelentették a tolmácsvilág csúcsát, vezetőjüknek (bas terdzsümán) a reiszü'l-küttáb mellett komoly szavuk volt a külpolitikai kérdésekben. Számuk a 16–17. században általában 4–6 fő között mozgott.

Ezek közül a 16–17. századi udvari tolmácsok közül alig néhány született muszlimnak, a többségük keresztény rabként került a birodalomba, majd a szerájiskolában nevelkedve nyerték el a tolmácsi feladatokat. A bécsi születésű zsidó, Sebold von Pibrach (Mahmúd terdzsümán) és a nagybányai magyar Somlyai Balázs (Murád terdzsümán) a mohács körüli harcokban estek fogságba. A 16. században Joachim Strass (Ibrahim bég), a 17. században pedig Vojtech Bobowski (Ali Ufkí) pedig tatár rabként került a szerájba. Mindannyian alapos keresztény műveltséggel is rendelkeztek, s egyáltalán nem szakadtak el eredendő kulturájuktól. Innen már csak egy lépés, hogy kettős- vagy többes ügynökként tevékenykedtek – ami cseppet sem volt szokatlan a korban.

Hivatalos szervezetük, tolmácsi állásuk, meghatározott jövedelmük vagy feladatuk nem volt, az első rendezés 1669-ig, Panaiot Nicossios kinevezéséig váratott magára. A tolmácsok a legkülönbözőbb módokon kapták meg járandóságaikat, készpénzben vagy akár javadalombirtokként, s számos lehetséges címet viseltek: nevezték őket agának, bégnek, csávusnak, szubasinak vagy éppen mütefferrikanak. Mint a birodalom annyi más kiszolgálóját, őket is a hadszervezet keretei közé sorolták és fizették.

Amint az Borsos Tamás feljegyzéseiből is kitűnik, az erdélyiek maguk állítottak portai szolgálatba „törökké” lett magyarországi renegátokat, akiket – miután portai csász lett belőlük – tolmácsként „visszabéreltek”. A 16. századi adatok tanúsága szerint ez a módszer már a Báthoriak — és így valószínűsíthető, hogy már a Szapolyaiak — korában is így működhetett. Valamiféle megoldásra biztosan a kezdetektől szükség volt, hiszen az európai nagyhatalmak követségeivel szemben az erdélyiek szerényebb anyagi háttere, és a magyar nyelv elterjedési körzete sem tette lehetővé, hogy a hagyományos levantiánus közegekből béreljenek fel tolmácsokat, mint például azt a velenceiek vagy a franciák tették. Török nyelvtudás híján tehát más közvetítő nyelvet is használni kellett: Barta Gábor nyomán Ágoston Gábor a délszláv nyelveket, Binder Pál pedig a délszláv nyelvek mellett még a román nyelv használatára, különösen a csak magyarul tudó kapitányok információgyűjtő tevékenysége kapcsán.

Ilyen módon akár a hódoltságból érkező, magyarul tudó törököktől is tudtak információkat szerezni, de ennél jóval gyakoribb lehetett az Isztambulban élő magyarokkal való kapcsolattartás, hisz elég sok olyan főmértőiség akadt, akinek a szolgálói között volt néhány magyarországi származású személy. Mennyivel kézenfekvőbb lehetett ez a lehetőség még a 16. században, amikor a nagy török hadjáratok alkalmával tömegesen hurcolták el a magyarországi lakosságot a birodalom rabszolgapiacaira, s a sok esetben önként „törökké” lett, vagy a magyarországi rabok tömegéből kikerülő renegátok eleve maguk keresték az erdélyi fejedelmek pártfogását.

A közbenjárók

Az oszmán kormányzat tényleges vezetőivel, a nagyvezírekkel való kommunikációban az erdélyiek „képviselőjeként” a század közepén már – 300 tallér évi rendes fizetés fejében – a magyar származású Ferhád terdzsümánnak, majd annak halála után az 1570-es években egy másik magyarországi származású „kihajának” (képviselőjének/helyettesének), Ahmed csausznak, Szokollu Mehmed nagyvezír régi emberének volt kulcs szerepe.

Habár saját bevallása szerint Ferhád kollégája és főtolmácsi hivatalában az utóda, Murád terdzsümán, azaz Somlyai Balázs is, „az vajdaság adatásakor minden praktikában jelen lívín”, szintén az új fejedelem érdekében ügködött a Portán, mégsem jutott neki kitüntetett szerep – csupán évi 50 tallért kapott fizetségül. Az idős Murád mellett az 1570-es években ráadásul Ahmed csausz pártfogoltjaiként több tolmácsként működő fiatalabb renegát is felbukkant az erdélyiek mellett: 1573–1574-ban Mehmed bég [Ferhád dragomán fia?] és Musztafa bég, majd 1576-ban egy újabb beszédes nevű „török” tolmács, Menyhárt dragomán is. Lehetséges, hogy köztük volt az a Musztafa is, aki végül is az öreg Somlyai Balázs hivatalát örökölte: 1575-ben egy „Muzdafát” már mint a császár tolmácsát említi egy erdélyi feljegyzés, s egy török kutató szerint az 1578-tól kezdve 1607-ig ugyanaz a Musztafa nevű dragomán töltötte be a díván főtolmácsának tisztét.

A 16. század végén hasonló lehetett a „szereposztás”, igaz az öreg Ahmed csausz helyett idővel a fiatalabb Ahmed csausz, azaz az erdélyi szász Benkner Márk szerepel már a forrásokban. Az 1583-tól „fizetett szolgaként” tevékenykedő Uzun Musztafa csausz, és az 1590-es években Erdélyben igen gyakran megforduló Bosztándzsi Hüszejn csausz – Báthori Zsigmond fejedelem egyik „fogadott apja” – mellett Isztambulban Júszuf és Murád bég segítette tolmácsként az isztambuli követség munkáját.

A 17. században, Bethlen Gábor alatt pedig egy pécsi születésű magyar tolmács, Zülfikár aga vált meghatározó személyiséggé, aki az 1610-es évektől majd öt évtizeden keresztül szinte megszakítás nélkül vitte ezt a szerepet Isztambulban. Mellette Bethlen Gábor uralmának kései és I. Rákóczi György korai évei alatt a kapcsolattartást Erdély és a Porta között Júszuf csausz bonyolította.

A korai példák is jelzik, hogy az ilyen célokra felhasználható kapcsolatrendszer, valamint a fontos információkhoz való hozzáférés képessége, nem pedig pusztán a nyelvtudása vagy a – nagyon is hiányzó – lojalitása tehette szinte nélkülözhetetlenné az erdélyiek számára ezeket az embereket. Így volt ez Zülfikár aga esetében is, aki igen fontos pozíciót töltött be a Portán: 1630-as évek elejétől már bizonyíthatóan ő volt a “bas terdzsümán”, azaz a díváni főtolmács 1657-ben bekövetkezett haláláig. Az aga tevéységét évtizedekig figyelemmel kísérő Kemény János így írta le ezt pozíciót: **“igen nagyhitelű és tekintetű ember az portán,** kinek keze által forgának vala az egész kereszténységről portára menő levelek s expeditiók, és ő fizetéseket nagyokat vészen vala mind magyar, német, muszka, lengyel olasz császár, királyoktól, fejedelmektől, oláh vajdáktól, s többektől, és az török végbelieknek is kapikihájok [azaz ebben az esetben érdekképviselőjük] vala.”

A magyar renegátok jelentősége

Bármilyen nagy befolyással bírtak is a tolmácsok, a döntések meghoztatása nem az ő kezükben volt. Ezért – és a török nyelvtudás hiányában – nagyon felértékelődtek a birodalmi ranglétrán magasra kapaszkodott magyar renegátok, márpedig Isztambulban egészen komoly „hungarus” kolónia jelenlétével számolhatunk. A velük való kapcsolattartást megkönnyítette a közös nyelv, és esetlegesen származásukra is appelálni lehetett.

Az 1970-es években Metin Kunt török kutató irányította rá a 17. századi az oszmán eliten belül az etnikai szolidaritás alapján szerveződő csoportokra, kiemelve ezek között a balkáni (albán és szláv – főként bosnyák), és a kaukázusi (abház, grúz, cserkesz) „tömb” közötti ellentéteket, a kiváló magyar oszmanista, Fodor Pál ezen túl más csoportok – pl. az itáliaiak – közötti összetartásra, együttműködésre is felhívta a figyelmet.

Az ilyesfajta összefonódások természetesen az egykori erdélyi diplomaták figyelmét sem kerülték el: ők főként az albán származású államférfiak esetében emelték ki, hogy azok például előszeretettel részesítették előnyben a kinevezéseknél honfitársaikat. A magyarországi származású renegátokról ugyan készült már egy-két áttekintés, pontos kilétükről, politikai szerepvállalásukról azonban újabb, komoly alap kutatásokra lenne szükség, hiszen Szülejmán uralmának utolsó évtizedeitől a 17. század első feléig igen komoly befolyással rendelkeztek a birodalom ügyeire.

Barta Gábor szerint az már a 16. század közepén közhely volt, hogy a horvát családból származó Fráter György esetében a hozzá hasonló „horvát” származású, vele egy nyelvű oszmán vezérekkel való „rokonságot” hangoztatták a barát vádlói, akik úgy tudták, hogy még egy Murád bég nevű „vérrokona” is volt az oszmánok között.

A kor másik kiváló kutatója, Szakály Ferenc is nagy kedvvel foglalkozott a keresztény és a muszlim világ határterületein mozgó, a két világ határait át is lépő figurákkal, elsőként hívta fel a figyelmet egy tolnai varga fiára, aki 1554 és 1568 között Pijale pasa néven az Oszmán Birodalom flottájának főadmirálisa volt – s ebben a minőségben alighanem ő volt a legisikeresebb magyar származású tengerészparancsnok. Szultáni vőként pedig végül

másodvezír lett a szultáni dívánban. Mint Szokollu Mehmed nagyvezír sógora már kapudán pasaként (tengernagyként) is nagy tekintéllyel s tág hatáskörrel bírt. Az kiderül Szakály munkájából, hogy a Habsburg követségek kötelező ajándékai dacára sem volt túlságosan készséges a magyar király embereivel szemben, de arról mit sem tudunk, hogy az erdélyi adó mellett évente érkező ajándékok (1000 tallér és a vele járó díszes kupák) vajon milyen befolyást gyakoroltak az erdélyi vonatkozású ügyekben politikai „szerepvállalására”.

Pijále pasa tengennyaggyal szinte egyidőben még egy magyar bejutott a birodalom felső vezetésébe, Ferhád pasa, aki viszont szinte ismeretlen még a magyar irodalomban is. Ferhád a szultáni udvarban nevelkedett, ahonnan janicsáragaként került ki 1553-ban. Nagy népszerűségnek nem örvendett, mert kemény kézzel bánt a beosztottjaival, akik sorban írták a felterjesztéseket Rüsztlem pasa nagyvezírnek, melyekben az aga megölésével, házának felgyújtásával fenyegetődtek. Hiába, a nagyvezír nem váltotta le őt, 1557/58-ban viszont kinevezték szandzsákbégnek Kasztamonuba, s egyúttal nem kis megtiszteltetésként ötödik vezíri rangot is kapott. Egyúttal megkapta Hüma (Hümasah) szultán (azaz hercegnő) kezét is, aki Szülejmán szultán unokája volt. 1561-ben meghalt Rüsztlem pasa nagyvezír, s így negyedik vezír, 1565-ben pedig, amikor Szokollu Mehmed elnyerte a nagyvezírséget, harmadvezír lett. E rangban vett részt 1566-ban a szigetvári hadjáratban, és volt némi köze Szülejmán halálának eltitkolásához is. 1575-ben hunyt el Isztambulban, Mehmed szultán dzsámijában zajlott a temetési szertartás, és Ejüpbén, a főváros talán legszentebb temetőjében helyezték örök nyugalomra. Kiváló kalligráfus volt, a kultúra nagy pártolója. Két remekműű dzsámit alapított, egyet Kasztamonuban, egyet pedig Csataldzsában.

Pijále mellett – Tardy Lajosnak köszönhetően – a 16. század második felének talán legismertebb magyar figurája, a perzsa hadszíntéren hírnevet szerzett, gyula környéki születésű Hadim [Herélt] Dzsáfer pasa életéről meglepően sok adatot tártak fel, de ő idejének túlnyomó részét távol töltötte mind Erdélytől, mind Isztambultól. Viszont ennek az időszaknak egy másik fontos alakja, a Báthoryakkal meglehetősen jó viszonyt ápoló — kanizsai melléknévvel illetett — Szijavus pasa nagyvezír (1582–1584, 1586–1589, 1592–1593) esetében is felmerült a magyar származás lehetősége: Szamosközy István szerint egy magyar nemes, Szalay/Zalay Gábor rokona volt.

A magyar származású Dzserráh [’sebész’] Mehmed nagyvezírnek (1598–1599) szintén kifejezetten szoros kapcsolata volt az Erdélyben uralkodó Báthory-dinasztiával. Szelánikí Musztafa efendi krónikája szerint Szijávus pasa földije volt, s vele egyidőben, szinte az ő nyomában jutott egyre magasabb pozíciókba az államvezetésben. 1574-ben csuhadár aga lett, vagyis a szultánhoz legközelebb álló szolgálattelvők egyikévé, ruhafelügyelővé vált. E poszt jó ugródeszkaként szolgált a későbbi karrierhez: egy 1595-ben kelt leveléből tudjuk, hogy ő volt az, aki a szultán főlovászmestereként 1576-ban Báthory Kristófnak elvitte a fejedelmi jelvényeket. 1578-ban feleségül kapta az elhunyt Pijále pasa özvegyét, II. Szelim szultán lányát, Gevherhán szultánt. Hamarosan janicsáraga, majd beglerbég lett. 1581-ben már a ruméliai pasaságot bízták rá, egy évre rá pedig negyedik vezíri rangot is kapott. Ekkor még egy kitüntetésben volt része: ő végezhette el III. Murád fiának, a leendő III. Mehmednek a körülmetélését. 1584-ben azután harmadik vezírré emelkedett. Karrierjét némiképp megroppantotta, amikor 1589-ben egy szpáhi-lázadás eredményeképpen Szijávus pasa nagyvezírré, Sejhí efendi sejhülszlámmal együtt ő is bukott. 1593-ban azonban már újra negyedik vezír, egy évvel később harmadik vezír. 1596-ban ő szervezte meg az Eger ellen vonuló szultáni sereg ellátását, majd részt vesz az ostromban is. Ennek eredményeképpen másodvezír és egyúttal a nagyvezír helyettese (kajmakám) is lett. 1598 áprilisában nagyvezírré nevezték ki, de köszvénye miatt személyesen nem tudta vezetni a díván üléseit, ezért 1599 januárjában letették. 1604-ben fél évre ismét megkapta a kajmakámi tisztséget, de az év végén meghalt. Mint az leveleiből kitűnik, feltűnően „meleg, baráti” viszonyt ápolt az erdélyi uralkodókkal.

Eddigi ismereteink szerint a 17. század első felében sem hiányoztak a magyarországi és erdélyi ügyekkel foglalkozó „másodvonalbeli” oszmán elitből a magyarországi származású főemberek. A feltehetően pécsi születésű Iszkender pasa Erdéllyel összekapcsolódó karrierje nemrégiben vált ismertté, a renegáttá lett trónkövetelő, Márkházi Pál, azaz Ibrahim bég fiáról, Deák Mehmed pasáról is egyre több adat kerül elő. Nekik – a beszédes nevű — Madzsarogli Ali pasával együtt igen fontos szerepük volt Bethlen Gábor fejdelemmé tételében. (Sőt Papp Sándor kutatásai szerint az is elképzelhető, hogy Deák Mehmed már Bocskai István török támogatásának megszerzésében is kulcsszerepet játszott.)

Ezekben az években nagyon komoly karriert futott be Szúfi ('misztikus, szerzetes') Mehmed pasa is. Származásáról a források nem emlékeznek meg, de Balassi Ferenc portai követ úgy tudta, hogy ő is „magyar fi”. Annyi bizonyos, hogy a szerájiskolában nevelkedett, ahol – 1610 körül – szilahdár aga, azaz a szultán fegyverhordozója lett. Egy évvel később egyiptomi pasává nevezték ki, ahol négy évig tevékenykedett, majd visszatért a fővárosba, ahol vezíri címet kapott. 1616 végén Budára küldték, de amikor 1617 elején egy ismerőse, Halíl pasa lett a nagyvezír, akkor visszarendelték, ő lett a nagyvezír helyettese. Halíl azonban hamarosan az iráni frontra indult, feladatait így Mehmednek kellett átvennie, aki így tulajdonképpen a birodalmat irányító legszűkebb csoport tagja lett. 1617 végén elhunyt a szultán, I. Ahmed. Szúfi Mehmed talán ekkor ért pályája csúcsára, „királycsináló” lett: az egyik háremagával, és a birodalom vallási vezetőjével, a sejhülszlámmal együtt ők segítették trónra a gyengeelméjű Musztafa herceget. A választás nem bizonyult szerencsésnek: néhány hónap múlva belátták a kudarcot, és új uralkodó után néztek. II. Oszmán trónraemelésében azonban Mehmednek már kevesebb szerep jutott, háttérbe szorult, vidéki szolgálatra küldték. Csillaga akkor emelkedett ismét magasra, amikor 1619 végén Güzeldzse Ali pasa tengernagy győztes flottájával bevitorlázott Isztambulba. A pasa zsákmányával elkápráztatta a szultánt, és rövid úton átvette a hatalmat. A korábbi hatalmi elitet drasztikus keménységgel távolította el, s régi-új embereket emelt fel: Szúfi Mehmed ismét nagyvezír-helyettes, Halíl pasa pedig kapudán – tengernagy – lett. A hatalomból kiszorított előkelők azonban ugrásra készen várakoztak, s Ali pasa nagyvezír betegségét majd halálát kihasználva visszaszerezték régi pozícióikat. Szúfi Mehmed pályájának birodalomalakító időszaka ezzel lezárult, végérvényesen eltávolították az udvarból: 1621 februárjától 1626 augusztusában bekövetkezett haláláig – három egészen rövid megszakítással – budai pasa maradt. Ebbéli minőségében igen szoros – bár nem mindig baráti – kapcsolatokat ápolt Erdély fejedelmével, Bethlen Gáborral.

A jelentős befolyással bíró magyarok közül utolsóként 1637-ben bukkant fel az erdélyi követjelentésekben egy tótváradjai születésű „erdeli fiú”, aki akkor már Dámád Ahmed néven vezíri ranggal bírt. Az ő csillaga keleten emelkedett fel: 1633-ban aleppói beglerbég, majd IV. Murád szultán kegyeltjeként 1637-ben dívánülő vezér lett. 1639-ben I. Ahmed lányát, Ajse szultánt kapta feleségül. Az 1640-es szultánváltás után elkerült Isztambulból, több ízben damaszkuszi pasa, majd 1643-tól 1644-ben bekövetkezett haláláig ismét dívánülő

vezír volt. Erdélyi öntudatáról azonban ő sem feledkezett meg, jó viszonyt ápolt I. Rákóczi György diplomataival. Végül az 1657-ben Isztambulba érkező svéd követek is találkoztak egy Júszuf nevű magyar származású idős pasával, akinek a pozícióját egyelőre nem sikerült beazonosítanunk.

Egyelőre eddig jutottunk az fotots pozíciókba emlekedett magyaroszági renegátok listájának összeállításában. Az ő valós szerepük felderítése az Oszmán Birodalom magyarországi politikájában még hosszas és aprólékos kutatást fog igényelni. Természetesen egy trónviszályokkal, polgárháborúkkal sújtott ország szülöttei között az etnikai összetartozás érzése nem szülhetett feltétlen bizalmat, s nem jelenthetett biztos támaszt az oszmán belpolitika útvesztőiben sem. Az oszmán birodalmi elit belső kohézióját sosem tették igazán próbára a különféle származásból fakadó konfliktusok, s a vezírek szűk körébe emelkedő főemberek lojalitása megkérdőjelezhetetlen maradt az állam és a dinasztia ügye iránt – akármennyire is élt még bennük eredeti identitásuk tudata.

A renegátokat sokféle módon gyalázó vádak ellenére bizonyára nem az volt a fő gond velük, hogy lefizethetők voltak (hiszen keresztény „megbízóik” épp ebből szerettek volan hasznot húzni), hanem az, hogy a „látszólag” Erdély vagy épp a Magyar Királyság szolgálatába szegődött renegátok jó része a fizetség ellenére sem volt hűséges keresztény megbízóihoz. A nagyobb haszon reményében például a 16. század végén nem csak a Báthoriak uralmát támogatták, hanem a trónkövetelő Bekes Gáspárnak is segédkeztek, és közben kiárusították erdélyi információikat a Habsburg uralkodó isztambuli rezidensének is. A kényszerből törökké lett kalandor, Márkházi Pál, Ibrahim dragománként, majd béghént sem feledkezett meg a Báthoriakkal szemben táplált ellenségeskedésről, s fia is aktívan kivette részét 1612-1613-ban Báthori Gábor megbuktatásából. S nem volt ez másként a későbbiekben sem: a 17. század első felében nem egy erdélyi kapitány és követ próbált volna szabadulni a köpönyegforgató Zülfikár tolmács „szolgálatától”, aki a haszon reményében szinte egyetlen alkalmat sem „hagyott ki”, amivel kellemetlenségeket okozhatott egynémely erdélyi „gazdájának”.

Válogatott bibliográfia:

Ács Pál: Bécsi és magyar renegátok, mint szultáni tolmácsok: Mahmúd és Murád. In: Az idő ósága. Budapest 2001. 249–257. o.

Fodor Pál, Adatok a magyarországi török rabszedésről. Hadtörténeti Közlemények, 1996, 4. szám 133-142. o.

Kármán Gábor: Az erdélyi török deákok: Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban”. Sic Itur ad Astra, 2006, 1–2. szám 155–182. o.

Kármán Gábor: Honnan tudtak törökök a 17. századi erdélyiek? Korunk, 2010, 3. szám 32–39. o.

B. Szabó János – Sudár Balázs: „Independens fejedelem az Portán kívül” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. (Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez) I. rész: Századok, 2012, 5. szám 1017–1047. o. ; II. rész: Századok, 2013, 4. szám. 931–999. o.

Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Budapest, 1995.

Szigetvári Csöbör Balázs török miniatúrái [1570] Szakály Ferenc tanulmányával. Budapest, 1983.

Tardy Lajos: Kaukázusi magyar tükör. Budapest, 1988.

Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I–IV. Budapest, 1915–1928.

J. Újváry Zsuzsanna: Harminc ezüstart... Pribékek a Magyar Királyságban az oszmán uralom idején. In: Az oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka. Szerkesztette: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013. 227–240. o.